

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-3.6>**Логвин М.М.**

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Карпенко Н.М.

доцент,
доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Тараненко О.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ТУРИЗМ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

У статті розглянуто тенденції розвитку міжнародного та вітчизняного туризму в умовах пандемії COVID-19, оскільки ця галузь стала однією з найбільш постраждалих секторів економіки. Виявлено досвід окремих країн у запровадженні антикризових заходів для сфери туризму. Наголошено на тому, що уряди більшості країн доволі оперативно мінімізували економічні наслідки пандемії. Перший підхід спрямовувався на забезпечення доступних кредитів, другий – на відтермінування сплати боргів і податків. Акцентовано увагу на тому, що ця криза істотно відрізняється від тих, у які раніше потрапляла світова економіка. З'явилися нові форми подорожей та терміни, що їх відбивають. Підкреслено, що в Україні, на жаль, спостерігається значне відставання у темпах вжиття антикризових заходів у туристичному секторі. З огляду на невизначеність ситуації в Україні необхідно приділяти першочергову увагу розвитку внутрішнього туризму на базі досконалої інфраструктури та атрактивних і доступних туристичних продуктів.

Ключові слова: туризм, пандемія, карантин, криза, туристичний регіон туристичні прибуття, доходи від туризму.

INTERNATIONAL AND DOMESTIC TOURISM DURING A PANDEMIC:
NEW CHALLENGES AND REALITYLogvyn Mykhaylo, Karpenko Nina, Taranenko Oleksandr
Poltava University of Economics and Trade

The article considers the development trends of international and domestic tourism in the context of the COVID-19 pandemic and the quarantine restrictions that it caused. The change of indicators characterizing the tourist activity in the world in 2020 in comparison with 2019 and their corresponding change in the contribution of tourism to world GDP are analyzed. It is stated that the tourism industry has become one of the most affected sectors of the economy from the effects of quarantine bans and restrictions imposed by the COVID-19 pandemic. The experience of some countries in the introduction of anti-crisis measures for tourism has been identified. It was noted that the governments of most countries responded fairly quickly to the need to minimize the economic impact of the COVID-19 pandemic on the economy, based on two general approaches to resolving the situation: the first approach was to provide affordable credit lines for business, the second – to delay debt and tax liabilities. In addition, the countries implemented measures to support citizens who lost their jobs due to quarantine restrictions. It is noted that special attention is paid to the resumption of tourism by those countries that consider the tourism industry to be strategically important and a priority. It is emphasized that during the pandemic period, not only travel underwent transformations, but also new forms and terms appeared, which reveal these changes and reflect the attitude to them. It is emphasized that in Ukraine, unfortunately, there is a significant lag in the pace of implementation of anti-crisis measures aimed at supporting the most affected sectors of the economy, and in particular tourism. Therefore, it inevitably poses a serious threat to the competitiveness of the domestic tourism industry in the global market during its recovery. Given the further uncertainty of the end of the pandemic and the likelihood of further exacerbation of the crisis, Ukraine needs to prioritize the development of domestic tourism, which should be developed on the basis of advanced infrastructure and attractive and affordable tourism products.

Keywords: tourism, pandemic, quarantine, crisis, tourist region, tourist arrivals, tourism receipts.

Постановка проблеми. Сучасна індустрія туризму є однією з найрозвиненіших галузей світогосподарського комплексу, посідаючи провідне місце на світовому ринку послуг. Сфера туризму володіє величезним потенціалом для розвитку, безпосередньо взаємодіє з більшістю галузей господарства країн та відіграє важливу роль у їх соціально-економічному житті. Розвиток міжнародного туризму впевнено демонстрував позитивну тенденцію протягом останніх кількох десятиліть, проте ситуація різко змінилась у 2020 році через пандемію Covid-19. Хвиля локдаунів та менш жорстких карантинних обмежень, що прокотилася світом у 2020 році та першій декаді 2021 року, практично зупинила міжнародний та суттєво обмежила внутрішній туризм. Нині надзвичайної актуальності набувають питання глибокого аналізу тих заходів, які були запроваджені в різних країнах, оскільки як світова, так і вітчизняна туристична галузь понесла значні збитки. Важливим є пошук ефективних інструментів для її поступового відновлення в умовах пандемії, яка не завершилась, а проявляється ще більш агресивними мутаціями коронавірусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широка палітра питань розвитку туризму у світі загалом та в Україні зокрема знайшла відображення у працях багатьох дослідників, зокрема в роботах М. Афанасьєва, З. Атаманчук, О. Бейдика, І. Бочана, І. Жигало, В. Зайцевої [1], В. Кифяка, О. Корнієнко, І. Кулиняк, І. Кучинської, О. Любцевої [3], І. Мальської, Г. Михайличенко, Д. Осипова, І. Смирнова [3], С. Стойка, В. Худо. Останнім часом усе більше з'являється праць, присвячених дослідженню сучасних процесів, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг в умовах поширення пандемії коронавірусу. Водночас з огляду на невизначеність ситуації через продовження пандемії зростає актуальність досліджень чинників та тенденцій і пошуку ефективних інструментів, які б спри-

яли відновленню світової та вітчизняної туристичної галузі в умовах наявних викликів і загроз, зумовлених пандемією Covid-19.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій, чинників та перспектив розвитку міжнародного й вітчизняного туризму в умовах пандемії Covid-19 та триваючих карантинних обмежень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці XX та початку XXI століть туризм став вагомим структурним компонентом світової економіки, а в окремих країнах – провідним сектором національних господарств та головним джерелом наповнення ВВП. За даними звіту Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC), підготовленого спільно з “Oxford Economics”, внесок індустрії туризму у світовий ВВП у 2019 році склав 10,4%. Із 1950 року, коли почав здійснюватися регулярний облік міжнародних туристичних потоків, до 2020 року не було відзначено жодного значного спаду темпів зростання міжнародного туризму, незважаючи на низку істотних регіональних та глобальних викликів, зокрема природних катаклізмів, терактів, епідемій, військових конфліктів.

Прямий вклад сфери подорожей та туризму у світовий ВВП у 2017 році становив \$2 577,1 млрд. (3,2% від загального ВВП), тоді як загальний внесок у цьому ж році склав, за даними “Travel & Tourism”, \$8 272,3 млрд. За докризовими прогнозами, він мав би у 2028 році зрости до \$12 450,1 млрд., досягнувши 11,7% ВВП [1].

У 2019 році кількість міжнародних туристів склала 1,5 млрд. осіб, що на 4% більше, ніж у 2018 році. Це рекордний показник за десятирічний період, протягом якого темпи зростання туризму були швидшими, ніж світової економіки. Ще 8,8 млрд. осіб припало на внутрішній туризм [8]. Загалом туристичний сектор забезпечував експорт у розмірі \$1,5 трлн. Лідерами за кількістю туристів та надходжень від туризму були Франція, Іспанія та США, а за питомими надходжен-

нями (на 1 особу) – Іспанія, Франція та Таїланд. Україна має значно нижчі аналогічні показники та в десятку світових туристичних лідерів не входить (табл. 1).

Однак пандемія коронавірусу різко змінила звичні умови суспільного життя та фактично «зупинила» значну кількість галузей. Сфери сервісу та туризму виявилися найбільш постраждалими від самої пандемії та заходів, спрямованих на стримування поширення вірусу Covid-19. Туристична індустрія як має низку істотних переваг порівняно з іншими секторами економіки, так і є дуже вразливою і від природних катаклізмів, і від соціально-економічних потрясінь. У звіті WTTC зазначається, що «у 2019 році внесок туризму у світову економіку становив 10,4%, або \$9,2 трлн., у 2020 році сектор втратив майже \$4,5 трлн., а його внесок у світовий ВВП скоротився на 49%. При цьому загальне уповільнення світової економіки склало 3,7%» [10]. Тут же зазначається, що у 2020 році у сфері туризму було скорочено майже 62 млн., або 18,5%, робочих місць.

У 2019 році під час поїздок мандрівники витратили майже \$1,7 трлн., що становило близько 7% міжнародного експорту і 27,4% експорту послуг. Ситуація кар-

динально змінилась у 2020 році, коли витрати туристів на подорожі у своїх країнах, за даними WTTC, скоротилися на 45%, а витрати під час зарубіжних поїздок зменшилися майже на 70% [10]. За даними UNWTO, кількість туристичних прибуттів зменшилась на понад 1 млрд. осіб (рис. 1), а світовий туризм поніс у 2020 році збитків на суму приблизно \$1 трлн. [6].

Загалом збиток від пандемії для світового туризму вже втричі перевищив наслідки глобальної економічної кризи 2009 року. Така ситуація, звісно, спровокувала серйозні соціальні потрясіння, оскільки значне скорочення міжнародних туристичних потоків залишило мільйони людей без роботи і засобів до існування. Під загрозою скорочення безпосередньо в секторі туризму коронакриза поставила від 100 до 120 млн. робочих місць [2].

За підсумками другого кварталу 2020 року ВВП більшості країн світу рекордно зменшився. Так, наприклад, у США таке скорочення склало 32,9% у річному обчисленні та понад 9,5% порівняно з I кварталом.

В Європі ж падіння за підсумками другого кварталу виявилось хоча меншим за американські показники, але теж достатньо чутливим. Зокрема, у Німеччині

Таблиця 1

Міжнародні туристичні прибуття та доходи від туризму, 2019 р., топ-10 країн та Україна

№	Країна	Прибуття, млн. осіб	Доходи від туризму, млрд. дол.	Кількість туристів від чисельності населення, %	Дол. США на 1 жителя
1	Франція	89	60,7	132,8	906,0
2	Іспанія	84	68	178,7	1446,8
3	США	79	210,7	23,9	638,5
4	Китай	66	32,6	4,7	23,3
5	Італія	65	44,2	107,8	733,0
6	Туреччина	51	22,4	62,2	273,2
7	Мексика	45	21,3	35,5	168,2
8	Таїланд	40	57,5	60,2	864,7
9	Німеччина	40	39,8	48,2	479,5
10	Великобританія	39	51,2	58,6	769,9
	Україна	13,4	1,62	32,0	38,6

Джерело: складено за джерелами [8; 9]

Рис. 1. Динаміка туристичних прибуттів

Джерело: складено за джерелами [8; 9]

падіння ВВП у річному вимірі склало 11,7%, у Франції – 13,8%, в Іспанії – 18,5%, в Італії – 12,4%. Загалом у річному обчисленні ВВП країн Євразії скоротився на 15% [4]. В Україні аналогічний показник зменшився на 11%. Різне зменшення кількості туристів та надходжень від туризму повернули світову туристичну галузь до рівня 1990 року, що є ще одним підтвердженням того, що туризм – це один із найбільш постраждалих від пандемії COVID-19 секторів економіки.

Серед туристичних регіонів найбільшого скорочення міжнародних туристичних прибуттів у 2020 році порівняно з 2019 роком зазнали країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, а саме на 82%. На Близькому Сході цей показник виявився дещо нижчим, а саме на 73%, в Африці – на 69%, в Європейському та Американському регіонах скорочення відбулось на 68%. В Європейському туристичному регіоні найбільших втрат зазнали країни Центральної, Східної, Південної та Північної Європи, зокрема Румунія та Молдова – 82%, Північна Македонія, Боснія і Герцеговина, Кіпр і Чорногорія – 84%, Швеція – 74%, Норвегія – 76%, Ісландія – 79% [7].

До кризи приблизно 58% туристів, які щорічно перетинали кордон, подорожували повітряним транспортом, а наземним транспортом користувалися 39% подорожуючих. Завдяки повітряному сполученню в секторі туризму було створено майже 37 млн. робочих місць і забезпечено надходження близько \$897 млрд. на рік у світовий ВВП.

За останніми оцінками ІКАО, у 2020 році авіакомпанії втратили від \$324 до \$387 млрд. своїх валових операційних доходів. Близько 90% всього авіаційного парку вимушено знаходилося на землі, а попит на авіаквитки у другому кварталі 2020 року практично дорівнював нулю.

Негативний вплив COVID-19 виявився колосальним також на морські перевезення пасажирів, особливо у зв'язку з тим, що деякі країни радили не подорожувати на судах, а великі круїзні компанії призупинили свою роботу. Круїзне судноплавство є однією з найважливіших галузей міжнародного туризму і вносить значний вклад в економіку тих країн, куди направляються туристи. Особливо це характерно для малих островних країн. Круїзний туризм, що обслуговує щорічно 28,5 млн. пасажирів, приніс у 2018 році близько \$150 млрд. у загальний обсяг виробництва товарів і послуг та забезпечив більше 1 млн. робочих місць [2].

Варто зазначити, що падіння економічних показників через пандемію COVID-19 відбулося практично у всіх країнах, проте їх величина є різною. Так, серед європейських країн найменше падіння ВВП (7%) відзначилося у Швеції, яка відмовилася вводити у 2020 році жорсткий карантин. Однак, за окремими даними, відмова Швеції від жорсткого карантину призвела до одного з найвищих показників смертності від коронавірусної хвороби у світі, що склав 56,4 на 100 тисяч осіб. Для порівняння, у Данії летальність від Covid-19 виявилася в п'ять разів нижчою, а у Фінляндії і Норвегії – в десять [5].

Окремі країни вже у другому кварталі 2020 року продемонстрували помітне економічне зростання. Так, зокрема, економіка Китаю, звідки пандемія поширилася світом та який почав відновлюватися після спаху коронавірусу раніше інших країн, за підсумками

другого кварталу 2020 року, показала зростання на 3,2%, що навіть більше, ніж прогнозувалося (2,5%), хоча в першому кварталі ВВП КНР скоротився на 6,8% [1]. Цьому сприяло те, що Китай швидко зумів взяти під контроль та ізолював вогнища коронавірусу, тобто повністю економіку не «вимикав».

Ще навесні 2020 року, коли стало зрозуміло, що втрати від дії карантину неминучі, країни почали шукати можливі шляхи порятунку економіки, розробляти й запроваджувати так званий антикризовий пакет. Наприклад, у США була затверджена програма з відновлення економіки CARES Act із бюджетом у 2 трлн. дол. США, що вдвічі більше, ніж виділяли на подолання наслідків кризи 2008–2009 років. Гроші розділили на п'ять ключових секторів. Громадяни отримали 30% цієї суми у вигляді різних соціальних виплат і допомог. Великі корпорації отримали 25%, малий бізнес – 19%, медицина та соціальна сфера – 9%, державні та муніципальні органи влади – 17%. Окрім прямої підтримки, США пішли на низку інших заходів щодо стимулювання бізнесу. Зокрема, були оголошені податкові канікули на пів року, розстрочка погашення кредитів, перерахунок податку на прибуток. Загалом малий бізнес отримав кредитів на суму майже \$400 млрд., а також \$10 млрд. безплатної грантової допомоги та погашення частини кредитів [4].

У Німеччині на підтримку економіки виділили близько 160 млрд. євро. Пріоритетом для цієї держави стала підтримка малого бізнесу та громадян. Допомога великому бізнесу полягала перш за все в підтримці виплат персоналу на період простою (60% від окладу). Також діяли податкові пільги.

«Антикризовий пакет» Франції став одним з найбільших у Європі, склавши €450 млрд. Ця програма передбачала підтримку громадян, які втратили роботу, і загалом охопила майже 9 млн. осіб. Також діяли такі заходи, як надання пільгових кредитів та податкові послаблення для бізнесу. Аналогічні програми були також запроваджені в Іспанії, Італії, Великобританії та інших країнах.

Уряди інших країн оперативного вживали заходів щодо пом'якшення наслідків для туристичного сектору. Наприклад, Сейшельські острови і Еквадор відклали терміни сплати спеціальних податків у секторі туризму, а Кенія, Південна Африка, Китай, Литва, Португалія, Польща та Іспанія надали кошти підприємствам, які постраждали від пандемії. Однак жодна країна не уникла серйозних втрат у своєму туристському секторі: від Італії, де частка туризму в національному ВВП становить 6%, до Палау, де туризм забезпечує майже 90% всього експорту.

В Україні, на жаль, спостерігається значне відставання у темпах вжиття антикризових заходів, спрямованих на підтримку найбільш постраждалих секторів економіки, зокрема туристичного. Це обов'язково ставить під серйозну загрозу конкурентоспроможність вітчизняної туристичної галузі на глобальному ринку у період її відновлення.

Таким чином, уряди більшості країн доволі оперативно відреагували на необхідність мінімізувати економічні наслідки пандемії COVID-19 для економіки, взявши за основу два загальні підходи до врегулювання ситуації. Перший підхід був спрямований на забезпечення доступних кредитних ліній для бізнесу,

другий – на відтермінування сплати боргових і податкових зобов'язань. Окрім того, державами реалізувалися заходи щодо підтримки громадян, які втратили роботу внаслідок карантинних обмежень.

Проте, як демонструють реальні показники зменшення ВВП у 2020 році у більшості країн, такі заходи повністю ситуацію не врятували, а лише пригальмували темпи падіння економіки.

Нинішня криза істотно відрізняється від тих, у які потрапляла світова економіка раніше. Найголовніша її особливість полягала в тому, що вони були пов'язані з глобальним падінням фінансових та сировинних ринків. Саме цим великою мірою окремі аналітики пояснюють значно нижчі показники «просідання» ВВП України порівняно зі США та окремими країнами ЄС у 2020 році. Так, за часів кризи 2008–2009 років ВВП у розвинених країнах скоротився в межах 4–5%, а в Україні – на 15% [7]. У 2020 році аналогічні показники склали 12–15% та 11% відповідно.

Очевидним є те, що сучасна криза найбільше вразила внутрішні ринки та сферу послуг, які в розвинених країнах хоч і не є провідними секторами економіки, але в кризові часи відіграють роль своєрідного «страхувального буфера». Нинішня криза спровокувала руйнацію багатьох міжнародних технологічних та логістичних ланцюгів. Чим більше країна була в них залучена, тим сильніше її економіка постраждала. Найбільший стрес отримали економіки тих країн, у яких туризм здійснював вагомий внесок у створення ВВП. Так, за даними Єврокомісії, на туристичну галузь у докоронавірусні часи припадало майже 10% ВВП Євросоюзу, а у деяких країнах, таких як Греція чи Мальта, частка туризму у ВВП складала від 20% до 25% [7].

Варто відзначити, що навіть економіки тих країн, де були низькі показники захворюваності або взагалі випадки хвороби Covid-19 офіційно не були виявлені (це окремі віддалені невеликі острівні держави, зокрема Тонга, Кірібаті, Самоа, Мікронезія, Тувалу), постраждали від наслідків пандемії. Для попередження проникнення коронавірусу на їх територію вони змушені були закривати аеропорти та забороняти зупинятися у їх портах круїзним лайнерам. Це, звісно, спровокувало зростання рівня безробіття, але було важливим вимушеним превентивним заходом, оскільки бідність їх економіки та недосконалість медичної системи в країні не дали б змоги стримати стрімке зростання рівня захворюваності та летальності громадян.

Варто зазначити, що за період пандемії подорожі не тільки зазнали перетворень, але й отримали нові форми та терміни, що розкривають ці зміни та відображають ставлення до них. До таких новітніх явищ у міжнародному туризмі з відповідними назвами варто віднести «тревел-шеймінг», «воркейшн», «ворк фром хотел (WFH)», «стейкейшн», «цифрові кочівники», «тревел-бульбашки» [3].

Пандемія продовжується у 2021 році, тому перша декада року також не показала у світі реального поживлення туристичної активності. Цьому завадила друга хвиля жорстких карантинних обмежень, зумовлених ще більш заразним штамом коронавірусу, який швидко поширився країнами світу. Лише з квітня-травня 2021 року намітилась помітна відносно позитивна тенденція щодо збільшення міжнародних туристичних потоків.

Поступово оговтуючись та адаптуючись до нових реалій, країни почали шукати спільні «знаменники» для відновлення туристичних активностей. Так, країни Європейського Союзу ще 2020 року домовилися про керівні принципи поступової нормалізації трансграничних поїздок, а з 1 липня 2021 року Євросоюз запустив єдині цифрові коронавірусні сертифікати. До системи електронних документів вже підключилися всі країни ЄС. Сертифікат дозволить вільно переміщатися по ЄС без затримок на кордоні, тобто без черг, тестування, заповнення паперів і карантину. Сам сертифікат представлений у вигляді QR-коду, який під час сканування видає інформацію про людину. Також можна отримати паперовий варіант. Будуть доступні три види коронавірусних документів, а саме про вакцинацію, одужання від хвороби або ж негативний тест на COVID-19. Відзначається, що вже електронно генерованими є більш ніж 200 млн. QR-кодів. Сертифікат безкоштовний, визнається на всій території Євросоюзу і діє 12 місяців.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у 2021 році країни продовжують жити в умовах невизначеності та соціально-економічних потрясінь, оскільки пандемія не закінчилась, тому все частіше об'єднують зусилля, шукаючи можливі шляхи відновлення міжнародного туризму. Загалом серед експертів туристичного ринку склалися дві достатньо полярні точки зору. Одні впевнені в тому, що вже через пів року чи рік світ повернеться до докризового стану, водночас відновиться туризм. Інші ж вважають, що світ уже ніколи не буде таким, як раніше, тому вже зараз необхідно адаптуватися до нових реалій. Через це, розробляючи стратегії розвитку туристичної галузі на найближчу перспективу, маємо глибоко проаналізувати власний досвід та інших країн щодо стримування поширення пандемії і запровадити такий інструментарій, який би допоміг уникнути в майбутньому важких локдаунів та захистити туризм від ризиків значних потрясінь. Напевно, такий підхід є виправданим з огляду на останні невтішні новини щодо виявлення в окремих країнах випадків зараження більш агресивним індійським штамом коронавірусу SARS-CoV-2 «Дельта». За даними секретаря РНБО Олексія Данилова, перші інфіковані вищезазначеним штамом коронавірусу були виявлені в Україні 23 червня 2021 року, тому знову актуалізуються питання припинення транспортного сполучення з тими країнами, де вже є штам коронавірусу «Дельта» (на вищезазначену дату це були Індія, Великобританія, Португалія та Росія). Звісно, такі заходи знову можуть істотно обмежити міждержавні туристичні обміни.

Однак варто наголосити на тому, що закриття кордонів створило підґрунтя для активізації внутрішнього туризму, а це для національної економіки є позитивним імпульсом (особливо сприятливий чинник для розвитку регіонів та місцевих громад), тому вкрай важливо в умовах послаблення карантинних обмежень та відповідного відносно стрімкого зростання туристичної активності громадян у країні витримати оптимальне співвідношення ціни та якості послуг. На жаль, в Україні значна частина доходів від туризму формується в «тіні», функціонує чимало готелів, що несертифіковані, та туристичних підприємств, які продають туристичні послуги, не маючи турсервісної ліцензії. На належну якість обслуговування за таких умов спо-

діватися марно. Водночас ті українські підприємства, які працювали у 2020–2021 роках, відповідали карантинним вимогам та надавали належного рівня туристичні послуги, не знизили ціни, тоді як відповідні готелі Туреччини та Єгипту, що надають послуги типу “all inclusive”, були вдвічі дешевшими. Цей зумовило туристичний вибір багатьох наших співвітчизників навесні та на початку літа 2021 року не на користь вітчизняних туристичних дестинацій.

Напевно, попереду світ усе ще чекають серйозні виклики, починаючи з невизначеної тривалості періоду пандемії та завершуючи обмеженнями на пересування. Окрім того, варто не забувати про те, що туристична активність людей прямо залежить від їх матеріальних

статків, тому у разі зменшення грошових надходжень люди починають економити перш за все на товарах не першої необхідності та відпочинку. Ця тенденція має достатньо великий прояв інерційності, оскільки трижовний стан через те, що подібне може повернутися, ще триває певний час, тому більшість людей навіть за умови економічного поліпшення, «обережно» повертається до попереднього режиму та структури власних витрат. Все це вимагає від держави виваженої політики щодо пошуку дієвих важелів стимулювання перш за все внутрішнього туризму, який має розвиватися на базі досконалої інфраструктури та атрактивних і доступних туристичних продуктів, зорієнтованих на строкату в соціальному аспекті споживчу аудиторію.

Список використаних джерел:

1. Зайцева В. Проблеми, перспективи та тенденції розвитку туризму у світі. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 квітня 2019 року). Одеса : ONEU, 2019. С. 59–62.
2. Концептуальна записка: COVID-19 и перестройка сектора туризма. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid-19_and_transforming_tourism_russian.pdf.
3. Смирнов І., Любіцева О. Туристичний бізнес під час пандемії COVID-19: світовий та український досвід. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2020. № 3 (2). С. 196–208.
4. Частка туризму у світовому ВВП за рік знизилася вдвічі. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/739849.html>.
5. Як пандемія вплинула на внутрішній туризм в Україні. URL: <https://www.dw.com/uk/yak-pandemiia-vplynula-na-vnutrishnii-turyzm-v-ukraini/a-57063848>.
6. 2020: Worst Year in Tourism History with 1 Billion Fewer International Arrivals. URL: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals>.
7. International tourism and COVID-19 // The World Tourism Organization (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.
8. Tourism highlights 2020 Edition. World Tourism Organization UNWTO. URL: <http://mkt.unwto.org/en/content/tourism-highlights>. 24 p.
9. World Tourism Barometer. URL: https://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2021_01.pdf.
10. World Travel & Tourism Council. URL: <https://wtcc.org>.

References:

1. Zaitseva, V. (2019) Problemy, perspektyvy ta tendentsii rozvytku turyzmu u sviti [Problems, prospects and trends in tourism in the world]. *Turystychnyi ta hotelno-restoranni biznes: svitovy dosvid ta perspektyvy rozvytku dlia Ukrainy: Mat-ly Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf.*, 59–62. Odessa: ONEU. (in Ukrainian)
2. United Nations (2021) *Kontseptualnaya zapiska: COVID-19 i perestroyka sektora turizma* [Concept Note: COVID-19 and Tourism Sector Restructuring]. Available at: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid-19_and_transforming_tourism_russian.pdf (accessed 01 July 2021). (in Russian)
3. Smyrnov I., Liubitseva O. (2020) *Turystychnyi biznes pid chas pandemii COVID-19: svitovy ta ukrainskyi dosvid* [Tourism business during the COVID-19 pandemic: world and Ukrainian experience]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriya: Turyzm*, no. 3 (2), pp. 196–208. (in Ukrainian)
4. Interfaks Ukraina (2021) *Chastka turyzmu u svitovomu VVP za rik znyzylasia vdvichi* [The share of tourism in world GDP has halved over the year]. Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/739849.html> (accessed 03 July 2021). (in Ukrainian)
5. DW.com (2021) *Iak pandemii vplynula na vnutrishnii turyzm v Ukraini* [How the pandemic affected domestic tourism in Ukraine]. Available at: <https://www.dw.com/uk/yak-pandemiia-vplynula-na-vnutrishnii-turyzm-v-ukraini/a-57063848> (accessed 02 July 2021). (in Ukrainian)
6. The World Tourism Organization (UNWTO) (2020) *Worst Year in Tourism History with 1 Billion Fewer International Arrivals*. Available at: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals> (accessed 03 July 2021). (in English)
7. The World Tourism Organization (UNWTO) (2021) *International tourism and COVID-19*. 17.12.2020. Available at: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> (accessed 02 July 2021). (in English)
8. The World Tourism Organization (UNWTO) (2020) *Tourism highlights 2020 Edition. World Tourism Organization UNWTO*. Available at: <http://mkt.unwto.org/en/content/tourism-highlights> (accessed 03 July 2021). (in English)
9. The World Tourism Organization (UNWTO) (2021) *World Tourism Barometer*. Available at: https://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2021_01.pdf. (accessed 03 July 2021). (in English)
10. Wttc.org (WTTC) (2021) *World Travel & Tourism Council*. Available at: <https://wtcc.org> (accessed 02 July 2021). (in English)